

Ο ΙΩ. Δ. ΚΟΝΤΥΛΑΚΗΣ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ *

Δέν πρόκειται νά ἐπαναλάβω ἐδῶ ὅσα σέ παλαιότερό μου δημοσίευμα ἔγραψα γιά τόν κρητικό δημοσιογράφο καί λογοτέχνη Γιάννη Κοντυλάκη ἀπό τή Βιάννο (1861-1920).⁽¹⁾ Ἐκεῖ ἔδωσα

1) Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Φιλολογικά, ἐν Ἀθήναις 1935 (Παράρτημα τοῦ Β' τόμου τοῦ περ. Νεοελληνικοῦ ἀρχείου). Στις σελ. XLVII-LXXII: Βιογραφικά τινά τοῦ Ἰω. Δ. Κοντυλάκη. Τή μελέτη, ὅπου παραθέτω καί σχετική βιβλιογραφία, ἀκολουθεῖ «Βιβλιογραφικόν Συμπλήρωμα» τοῦ ὁποίου τά δεδομένα ὀφείλω στόν κ. Γιώργο Κ. Κασιμίπαλη.

Χρήσιμα συμπληρώματα τῆς ὅλης βιβλιογραφίας εἶναι καί τοῦτα: "Ὅπως ἐσημείωσεν Ἀνώνυμος, Ἑλληνικά ἀνέκδοτα ἐφ. Τύπος 19 Αὐγούστου 1936, τό πρῶτο βιβλίο του τύπωσε ὁ Κοντυλάκης ὡς μαθητής μέ τόν τίτλο: Ἰωάννου Κονδυλάκη, Διηγήματα, Κρήσσα Ὀρφανή, Ὁ ἀδελφοδιώκτης κ.λ.π. κ.λ.π. 16ο σ. 40, ἐν Ἀθήναις 1884!

Ἀπό ἀξιόπιστες πηγές (Ἄ. Κοπάση, Ernst Gerland) ἔχω τήν πληροφορία πῶς ἡ Ἱστορία τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης τοῦ Ἰωάννου Κονδυλάκη τυφώθηκε πρώτη φορά ἐν Ἀθήναις 1893, 8ο σ. 848.

Ὁ ἴδιος εἶδα τό φυλλάδιο: Ἰωάννου Κονδυλάκη, Ἱστορία καί Γεωγραφία τῆς Κρήτης διά τά Σχολεῖα, ἐν Ἀθήναις 1903, 8ο σ. 112 Προσθετέα καί τά ἐξῆς τρία ἄρθρα, πού εἶδα ὁ ἴδιος:

α') Ν. Ρ., «Ἡ Ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ἰωάννου Κονδυλάκη» μονογραφία τοῦ κ. Πέτρου Στυλῆ, ἐφ. Ἐλευθέρα Σκέψις 17 Σεπτεμβρίου 1935 (προανεγγελία).

β') Ἀνώνυμος «Ἰωάννης Κονδυλάκης» ἐφ. Πρωτῶν Ἀθ., 17 Μαΐου 1937 σ. 28ε.

γ') Γ. Βαλέτα Φιλολογικά στόν Κονδυλάκη, περ. Νέα Πνοή, Θεσσαλονίκη Α. (Ἀπρίλιος 1937) σ. 262-72.

Ἡ τελευταία αὐτή ἐργασία δείχνει τήν πολυπραγμοσύνη τοῦ Βαλέτα πού δίχως νά ἔχη νά προσφέρῃ κάτι τό οὐσιώδες βάλθηκε νά χτυπᾷ τές δικές μου ἐργασίες. Τελευταία ἐφεύρεσί του εἶναι πῶς μεταχειρίσθηκα διήθεν βιβλιογραφικό ὄλικό πού πρῶτος τό εἶχε ὑποδείξει ὁ Σπυριδάκης, χωρίς ν' ἀναφέρω ἀπό ποῦ τό πήρα. Ἡ θέσι μου τό Ἱστορ. ἀρχεῖο Κρήτης μοῦ ἐπιτρέπει καί μοῦ ἐπιβάλλει νά χειρίζωμαι τά κρητικά θέματα μ' ὄσσην εὐκολία δέ μπορεῖ νά ἔχη κανένας Σπυριδάκης ἢ Βαλέτας. Ἀλίμονο ἀν ἄρθρα γνωστότατα (ὅπως τό περί Ἐρωτοκρίτου τοῦ Κοντυλάκη) περιμένα νά μοῦ τά γνωρίσῃ ἢ ἔκδοσι τοῦ Ξανθοῦδιδῃ ἢ κανεῖς Σπυριδάκης! Κοινότητα πράματα γιά ὅποιο ζῆ τή μελέτη τῆς κρητικῆς Ἱστορίας καί φιλολογίας.

Ὁ «Πατούχας» τοῦ Κοντυλάκη μεταφράστηκε γαλλικά στό περ. «Hellenisme Contemporain»

* Το σφραγισμὸν ἀεὶ κίνο σφραγισμὸν ἐστίν
γιὰ κρητικὸ λογοτεχνικὸν περιοδικὸν «Νέα Πνοή» Θεσσαλονικίαν
(ἀρ. 13/Δοκ. - Ἰουλ. 1937)

δχι τόσο ξερές βιβλιογραφικές σημειώσεις, αλλά ζωγράφισα και τὸ περιβάλλον πὸ ἀνάμεσά του ἔζησε ὁ συγγραφέας τοῦ «Πατούχα» ὡς τὰ 1889. Κι' ἐφάνερωσα μιὰν ἀγνωστὴ περίοδο δημοσιοργίας τοῦ Κοντυλάκη, πὸ τὸν ἔδειξε διαμορφωμένο πιά δημοσιογράφο στὴν πρωτεύουσα τῆς Κρήτης. Ἄν ἡ ἐπανάστασι τοῦ 1889, πὸ ἔφερε κι' ἄλλους καὶ τὸ Βενιζέλο πρόσκαιρα καὶ τὸν Κοντυλάκη ὀριστικὰ στὴν Ἀθήνα, δὲν εἶχε μεσολαβήσει, ποιὸς ξέρει ἂν εἶχαμε τὸν κατοπινὸ χρονογράφο τῶν Ἀθηναϊκῶν ἡμερησίων, τὸν Κοντυλάκη ὡς τὸ 1900, τὸν παραγωγικὸ δηλαδή.

Ἐκεῖνο πὸ εἶναι βέβαιο εἶναι τοῦτο : ὅτι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλο κρητικὸ κέντρο ὁ Κοντυλάκης ἔζησε ὄχι στὸ Μεγάλο Κάστρο (Ἡράκλειο) ἀλλὰ στὴ Κυδωνία (Χανιά). Καὶ πολλὰ του διηγήματα ἔχουν θέματα ἀναμνήσεις τῆς ζωῆς του στὰ Χανιά. Ἐκεῖ τέλος ἐτύπωσε καὶ τὸ τελευταῖο του βιβλίον, τὴν «Πρώτη ἀγάπη» ἐκεῖ πέρασε καὶ τὰ στερνὰ τῆς ζωῆς του χρόνια.

Τὸ κυριώτερον ἀπ' τὰ ἔργα του πὸ ἀναφέρεται στὴ Χανιώτικη ζωὴ του εἶναι ἡ νουβέλλα του «Ὅταν ἦμουν Δάσκαλος». Καθὼς ἔγραψα κι' ἄλλοτε τὸ χωριὸ ὅπου ὑπόκειται ἡ τραγικὴ ἱστορία τῶν δύο δασκάλων πὸ ἐρωτεύονται κόρη πὸ δὲν συμπαθεῖ οὔτε τὸν ἕναν οὔτε τὸν ἄλλο, ἀγαπᾷ ὅμως νὰ παίξῃ, καὶ καταλήγει στὸ νὰ παντρευτῆ τρίτον ἀπὸ ξένο χωριὸ, εἶναι τὸ Μῶδι τῆς Κυδωνίας, τοῦ ὁποῦ σχολάρχης ἐχρημάτισε ὁ Κοντυλάκης, φοιτητὴς τότε τῆς φιλολογίας, στὰ 1885-86. Ἦδη ἐσημείωσα πὼς πολλὰ του ἱστορικὰ ἀφηγήματα ὑπόκεινται στὸ Μῶδι, ὅπως Ὁ Γενῆ Μανώλης, Πῶς ἐρώμειψε τὸ χωριὸ, καὶ ἀναφέρονται εἴτε σὲ περιστατικὰ τοῦ βίου του, ὅπως τὸ πρῶτον, εἴτε σὲ διηγήσεις παλιότερων συμβάντων, πὸ ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος ἄκουσε νὰ διηγοῦνται οἱ γέροντες μωδιανοί. Καὶ τὸ σπῆτι πὸ ἐχρησίμευσε ὡς ἑλληνικὸ σχολεῖον σώζεται. Καὶ δὲν ἀφήνει, ἔλεγα, καμμιά ἀμφιβολία ἢ ἀνάγνωσις τοῦ πνευματώδους διηγήματός του Ὅταν ἦμουν Δάσκαλος, ἔργον πὸ ἀναφέρεται στὲς ἐξωσχολικὰς κυρίως ἀσχολίας τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου, πὸ ἦταν μανιώδης κυνηγὸς κι' ἐχθρὸς τοῦ σχολαστικισμοῦ, τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν ἀριθμῶν. «Δὲν γνωρίζω» κατέληγα «ἂν τὸ τέλος τοῦ διηγήματος ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ πράγματι συμβάντα εἰς τὸ εἰρηνικὸν Μῶδι ἀρχομένου τοῦ θέρους τοῦ 1866. Ἡ λύσις τῆς αὐτοκτονίας τοῦ συναδέλφου τοῦ

Κοντυλάκη, ζηλοτύπως αποβλέποντος πρὸς τὴν νεαρὰν χωριάτοπούλαν, ἢ ὅποια ἀφήκε τὰ κάτω μέρη διὰ τὸν ὄρεινόν Πρασέν, λύσιν πού τόσον κατεκρίθη ὡς ζημιούσα τὸ διήγημα, ἀπὸ τοὺς κριτικούς, καὶ πιθανὴ καὶ ἐπιτυχὴς εἶναι. Πάντως ἡ ζωὴ τοῦ ρεαλιστοῦ Κοντυλάκη καὶ ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν καταπιέζοντα τὸν ἔρωτισμόν του συνάδελφον, πείθει περὶ τῆς εἰλικρινείας, τοῦλάχιστον κατὰ βάσιν, τοῦ διηγήματος, ἀ φ η γ ἡ μ α τ ο ς κ α τ ἄ τ α ὀ τ α π λ έ ο ν».⁽²⁾

Λίγους μῆνες ὕστερ' ἀπὸ τὸ τύπωμα τῶν παραπάνω εἶχα τὴν ἐξακριβωμένην πληροφορίαν⁽³⁾ πὺς ἡ ἱστορία τοῦ «Ὅταν ἦμουν Δάσκαλος» ἔγινε πραγματικά. Ἡ Φωτεινὴ, ἡ κόρη τοῦ Δενορογιώργη ἀπ' τὸ Μῶδι πού ἐπαντρεύτηκε στὸν Πρασέ ἦταν ἡ γριά Μουστεράκαινα, πού ἔζησε καὶ παίδωσε ἐκεῖ.

Γι' αὐτὴν εἶχε τραγουδήσει ὁ Σταυριανὸς (Μουστεράκης) τὸ περιλάλητο δίστιχο :

Κατωμερίτικο πουλί, ἔλα στ' ἀπάνω μέρη
ὅπου 'ναὶ τὸ νερὸ κρυγιὸ καὶ δροσερὸ τ' ἀέρι !

II

Μιά πυρκαϊὰ ἀποτεφρώνει ἓνα πρωτὶ τοῦ Γεννάρη 1897 τῆ χριστιανικῆ συνοικία τῶν Χανίων. Οἱ τοῦρκοι στοὺς πυροβολισμούς τῶν ὀπλισμένων χριστιανῶν ἀπαντοῦν μὲ σφαγές : "Ἐσι ματαιώνεται ἡ προσπάθεια τῶν Μ. Δυνάμεων νὰ ἐπιβάλουν μιὰ τάξι στὴν ἡμιαυτόνομη Κρήτη μὲ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο φιλόκρητα ἄλβανὸ. Γ ε ὠ ρ γ ι ο Β έ ρ ο β ι τ ς π α σ σ ᾶ.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι στέλνει στρατὸ καὶ στόλο. Ὁ στρατὸς ἀποβιβάζεται στὸ Κολυμπάρι καὶ ὀδεύει πρὸς τὸ φρούριον τῆς πρωτεύουσας. Ὁ στόλος ἀκίνητεῖ ἔξω ἀπ' τὰ Χανιά. Εὐρωπαϊκὰ ἀγῆματα ἔχουν ἤδη καταλάβει τὴν πόλι κι' ὅλα τὰ φρούρια τῆς νήσου κι' ἐμποδίζουν τὴ σύγκρουσι τῶν τακτικῶν στρατῶν τουρκικοῦ κι' ἑλληνικοῦ. Ὅρίζουν μάλιστα καὶ ζῶνες πού δὲν πρέπει νὰ πατηθοῦν ἀπ' τοὺς Ἕλληνας. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς, ὅπου ὕπηρετοῦν ὅλ' οἱ μορφωμένοι κρητῆς ἀξιωματικοί, πε-

2) Φιλολογικά σ. LXII.

3) Ἀπ' τὸ λόγιον ἔμπορο καὶ ξάδερφό μου κ. Γιάννη Ν. Κουκουράκη, πρᾶσιανό. Ἡ Μουστεράκαινα, μητέρα συνταγματάρχου, τοῦ ἦταν γνωστότατη.

ριορίζεται στην επαναστατημένη ύπαιθρο ξεκαθαρίζει με τούς κρητικούς τούς πύργους, τὰ ἐπαρχιακὰ ὀχυρώματα τῶν τούρκων. Ἡ ὄλη ὑπόθεσις ἐστοίχισε τὸν ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1897, ἀπ' τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάδα ἐβγήκε ντροπιασμένη. Ὁ στρατός μας, πρὶν τελειώσῃ ὁ πόλεμος στὴ Θεσσαλία εἶχεν ἀποσυρθῆ. Ἀλλὰ ἡ Κρήτη καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἐξακολουθεῖ νὰ ταράσσεται καὶ εἶναι, πιά ὀριστικά χαμένη γιὰ τούς τούρκους. Τὸ ἐπόμενο ἔτος (1898) ἀποφασίζεται ἡ σύστασις τῆς Κρητικῆς Πολιτείας με ὑπατον ἀρμοστή τὸν Πρίγκιπα Γεώργιο τῆς Ἑλλάδος.

Ἐποχὴ ποῦ ἡ Κρήτη συγκεντρώνει ὄχι μόνον τὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ τὰ παγκόσμια βλέμματα. Μετὰ τὸν Λ. Μαβίλη ὁ Κων. Μάνος, ὁ Σπ. Ματσούκας, ὁ Ἴων Δραγούμης, ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης, ὁ Γεώργιος Κονδυλῆς κατεβαίνουν νὰ πολεμήσουν. Ὁ Ἰωάν. Κοντυλάκης εἶναι καὶ δημοσιογράφος καὶ πολεμιστὴς : πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς θὰ μπορούσαμε νὰ εἰποῦμε. Ἀκολουθεῖ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸ στὴν Κυδωνία κατόπιν τοῦ Σέλινο, στὴν πολιορκία τοῦ τοῦ Πύργου τῆς Καντάνου (Φεβρ. 1897).

Συγκεντρῶνω ἐδῶ μερικά ἀπ' τ' ἀνέκδοτά του, παραδομένα ἀπὸ σύγχρονους ἀξιωματικὸς ἀπομνημονευματογράφους τοῦ πολέμου. Ἀπ' αὐτὰ φαίνεται τὸ πνεῦμα του, ἡ ἐξυπνάδα ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς του.

«Χαριέστατον σχετικὸν ἐπεισόδιον μοὶ διηγήθη» λέει ὁ ὑπολοχαγὸς Μαυρομιχάλης «ὁ γνωστὸς λογογράφος κ. Κονδυλάκης, ὅστις πάντοτε πλησίον μας εὐρισκόμενος παρηκολούθει τὰ συμβαίνοντα καὶ ὡς δημοσιογράφος καὶ ὡς πολεμιστὴς. Εἷς τινὰ περίστασιν μόνον ὄντα (τὸν Κοντυλάκην) τὸν ἐπληροίωσαν Κρήτες καὶ τοῦ ἐζήτησαν δῆθεν νὰ ἴδωσι τὸ ὄπλον του· ὁ σκοπὸς τῶν ὁμῶς ἦτο νὰ τοῦ τὸ ἀφαιρέσωσι. Λαβὼν τότε αὐτός τὸ ὄπλον του καὶ διὰ τῶν δύο χειρῶν λέγει με κρητικὴν προφορὰν πρὸς τὸν μᾶλλον πλησιάζοντα αὐτὸν Κρήτην.

— Αἱ πατριώτη ! Μὴν ἰληοιάσης γιατί τὸ τουφέκι μου εἶναι γεμάτο. Εἶμαι ἀντζαμῆς καὶ φοβοῦμαι μὴν πάρῃ φωτιά!»(4)

«Τὴν Πανεπιστημιακὴν Φάλαγγα παρηκολούθει» λέει ὁ λοχαγὸς Κουκουλάκης «καὶ ὁ δημοσιογράφος Ἰωάννης Κονδυλάκης, ὕφιστάμενος τὰς

(4) Ἡμερολόγιον ἀξιωματικῶν ὑπὸ Κ. Πιερράκου Μαυρομιχάλη, ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ, 8ο σ. 192, χωρὶς ἔτος καὶ τόπο ἐκδόσεως. Στὴ σελίδα 85.

αυτάς με αυτήν ταλαιπωρίας.....»(5) 'Απ' τὸ ἡμερολόγιο τοῦ ἀξιωματικοῦ αὐτοῦ σταχυολογῶ τὰ παρακάτω, ὅλα σχετικὰ μὲ τὴ δρᾶσι τῆς Φάλαγγος στὸ Σέλινο.

« Ἐπλησίαζε νὰ νυκτώσῃ ὅτε κατωρθώθη ν' ἀγοράσωμεν ἀμνὸν τινα παρὰ τινος γέροντος ὅστις ἐκτός τοῦ ὅτι ἦτον ἰδιότροπος ἦτο καὶ μεθυσμένος. Ὄταν δὲ ὁ Ἰωάν. Κονδυλάκης μετὰ τοῦ Β. Δημητρακοπούλου μετέβησαν πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἀμνοῦ, ὁ γέρον ἐπέμενε νὰ τὸν ζυγίσῃ μόνος του, ἐνῶ δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ ὄρθιος ἀπὸ τὴν μέθην, καὶ θυμωθεὶς ἐγένετο ἔξω φρενῶν ὅτε οὗτοι τοῦ εἶπον νὰ τὸν ζυγίσωσιν οἱ ἴδιοι, καὶ θεωρήσας τοῦτο προσβολὴν εἶπεν :

— Εἶντα μωρὲ, καλύτεροὶ ἴστε σεῖς ἀπὸ μένα ; Ἐγὼ ἴμαι, μωρὲ, Κρητικὸς !

Οὗτος ἐπιμένων νὰ τὸν ζυγίσῃ μόνος του, ἐπιπεν ὅτε μὲν ὁ ἀμνὸς εἰς τὸ ἔδαφος, ὅτε δὲ ἴδιος ἐπι ἰκανὴν δὲ ὥραν ἐβασάνισεν αὐτοὺς ὁ γέρον καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἄλλοτε ἐθύμωνον ἄλλοτε δὲ ἐμειδίων καὶ παρέλαβον μὲν αὐτόν, ἀλλὰ πλανώμενοι εἰς τὸ ψηλαφητὸν πλέον κατασταθὲν σκότος, ἐπέστρεφον κρατοῦντες τὸν ἐκδαρμένον ἀμνὸν ὁ μὲν ἐκ τῶν ἐμπροσθίων ὁ δὲ ἐκ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, ἐβάδιζον μετὰ πάσης προφυλάξεως εἰς τὸ ἀγνωστον ἔδαφος προσέχοντες ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ μὴ κρημνηθῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠμύνοντο κατὰ τῶν πειναλεστέρων κυνῶν, οἵτινες ἐφώρμων πανταχόθεν κατ' αὐτῶν. Ἀλλὰ εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ ὀλισθηρὸν ἔδαφος ἐπὶ τέλους, εἰς ἓν ὀλισθημά των, ὁ ἀμνὸς ἐξέφυγεν τῶν χειρῶν των, κατεκυλίθη εἰς τὴν λάσπην παρ' ἧς καὶ παρεμορφώθη, θὰ ἦτο δὲ δύσκολος ἢ ἀνεύρεσις του ἀνευ τῆς ὁδηγίας τῶν παρακολουθούτων αὐτοὺς κυνῶν.

Μετ' ὀλίγον ἢ κνίσσα τοῦ ψηνομένου ἀμνοῦ ἐξηγρίωζεν ἀκόμη περισσότερον τὴν πείναν τῶν φοιτητῶν, δι' ὃ καὶ συνεκεντρώθησαν οἱ πλείστοι εἰς τὴν καταληφθεῖσαν ἀκατοίκητον τρώγλην, ἣν διὰ τῆς πυρᾶς καὶ διὰ τῆς ἐπιστρώσεως θάμνων κατέστησαν κατοικήσιμον· ὅτε φοιτητῆς τις ἠρώτησε:

— Πῶς τὸ εἶπατε αὐτὸ τὸ χωριό ;

— Σ π ί ν α, ἀπήντησε ὁ Ἰωάν. Κονδυλάκης.

— Λάθος θὰ ἔχετε· ἐγὼ ὑποθέτω μᾶλλον ὅτι τὸ λέγουσιν Π ε ῖ ν α !

Κανεὶς ὅμως δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ γελάσῃ διότι ἡ πείνα εἶχε καταστείλει πᾶσαν εὐθυμὸν διάθεσιν αὐτῶν· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀμνὸς ἐβράδυνε νὰ ψηθῇ, οἱ περισσότεροὶ ἀπεκοιμήθησαν νήστεϊς»(6)

Καὶ παρακάτω : «.....μὴ ἐπιτευχθείσης τῆς ἀναμενομένης κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐξόδου τῶν τούρκων, ἀνεχώρησε ἐκείθεν ἡ Φάλαγξ τὴν 18 Φεβρουαρίου (π. ἡ. 1897) καὶ μετέβη εἰς τὸ μόλις 15' πρὸς Α. τῆς Καντάνου κείμενον καὶ ἐγκαταλημμένον χωριὸν Ἀνησαράκι πρὸς ἀνεύρεσιν τροφῶν..... ἀλλὰ περὶ τὸν ὄρθρον ὅτε ἐσβέσθη ἡ φωτιά μας καὶ πρὸ τῆς ἐκκινήσεως ἡμῶν κατῆλθομεν πρὸς τὸ μέρος εἰς ὃ ἐφρούρουσιν οἱ Σελινιώται,

(5) Δημητρίου Μ. Κουκουλάκη, Πανεπιστημιακὴ Φάλαγξ ἐν Κρήτῃ 1897 ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1908, 80 σ. 80, στή σελίδα 44

(6) Αὐτόθι σ. 26-8.

ὄν τινὰς εὐρομεν συγκεντρωμένους εἰς μίαν ἐγκαταλελειμένην στάνην καὶ εἰς μικρὰν αὐτῆς ἀπόστασιν νέον τινὰ ἀγένειον πυροβολοῦντα κατὰ τῶν ἔναντι αὐτοῦ τούρκων, παρ' ὧν καὶ ἀντεπυροβολεῖτο.

— Πολύ πρῶτ' ἐπιασες δουλειά, τοῦ εἶπεν ὁ Ἰωάν. Κονδυλάκης:

— Εἶνε Μαρκουλάκι(7) ἀπήνησέ τις τῶν ἀκολουθούντων ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ πρὶν οὗτος τελειώσῃ τὴν φράσιν ἐθεάθη ὁ νέος κατὰ γῆς ἀσπαίρων· εἶχε φονευθῆ βληθεὶς ὑπὸ τουρκικῆς σφαίρας εἰς τὸ μέτωπον*(8).

Παρακάτω διηγεῖται πῶς ὁ Κονδυλάκης τοὺς ἐσυμβίβασε μὲ τὸ (Γεώργιο) Φούμη, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Κουκουλάκης μάλωνε γιὰ κάποιον αἰχμάλωτο τουρκοκρητικὸν ποῦ τὸν ἔλεγε κατάσκοπο.

Ἄλλὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἐπεισόδια τῆς ἐξόδου τῶν ὀθωμανῶν ἀπ' τὴν Κάντανο, ποῦ τὴν ἐπέβαλαν εὐρωπαϊκὰ ἀγῆματα καὶ κοινὴ πρωτάκουστη συμφωνία εὐρωπαϊῶν καὶ ἐπαναστατῶν. Ἡ συμφωνία ἦταν νὰ φτάσουν οἱ τοῦρκοι μὲ ὄλη τους τὴν κινητὴ περιουσία ἀπ' τὴν μεσόγειο Κάντανο στὴν παράλιο Παλιόχωρα, ὅπου βρισκόταν τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, προστατευμένοι μάλιστα ἀπ' τὰ εὐρωπαϊκὰ ἀγῆματα. Ἄλλὰ οἱ χριστιανοὶ ἔσπασαν τὴν συμφωνία κι' ἀπογύμνωσαν τοὺς τούρκους κι' ἀπ' αὐτὰ τους τὰ ροῦχα, μπροστὰ στοὺς ἀνίσχυρους εὐρωπαίους, ποῦ μονάχα ὅταν ἔφτασαν στὴν Παλιόχωρα διέλυσαν τοὺς πλιατσικολόγους μὲ κανονιές. Αὐτοὶ οἱ σελινώτες τοῦρκοι γυμνοὶ καὶ στερημένοι ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες θὰ προσπαθήσουν νὰ ρημάξουν τ' ἀκρωτήρι τῆς Κυδωνίας, βγαίνοντας ἀπ' τὰ Χανιά.

«Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην συνέβησαν καὶ πλεῖστα ἐπεισόδια, ὡς π. χ. ὁ Ἰωάν. Κονδυλάκης εἶπε πρὸς τὸν φοιτητὴν Γιωτόπουλον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν τούρκων ἐκ Καντάνου :

— Τοὺς λυποῦμαι τοὺς κακομοίρηδες !

Ἰδόντα τινὰ νὰ κρατῆ ἐπὶ τῶν ὤμων του τὸ τέκνον του, καὶ γυναῖκας τινὰς ἀνυποδέτους, διότι εἰς τὴν ταραχὴν των φαίνεται ἐλημόνησαν ἢ ἔχασαν τὰ ὑποδήματά των. Τινὲς τῶν τούρκων ἀκούσαντες τὴν φράσιν ταύτην τὸν παρετήρουν μετ' ἐκπλήξεως, ὡς ἐάν δέν ἐπερίμενον τοιοῦτον οἶκτον ἀπὸ Χριστιανόν*(9).

«Γραῖα τις ἰδοῦσα ἐπαναστάτην τινὰ ἐξέλκοντα τὴν μάχαιράν του διὰ νὰ κόψῃ τὸ σχοινίον δι' οὗ ἦτο δεδεμένος κριὸς τις, ὃν ἔφερεν ὀπισθὲν τῆς, τουρκοπούλα τις, ἐτρόμαξεν, ὥστε ἔτρεξε πρὸς τὸν Ἰωάν. Κονδυλάκην καὶ

(7) «Ὁνομάζετο Ἰωάννης Γ. Μαρκουλάκης» Αὐτόθι σ. 37 σημ.

(8) Αὐτόθι σ. 36-7.

(9) Αὐτόθι σ. 65.

τρέμουσα ἰκέτευεν αὐτὸν λέγουσα «γλύτωσέ με, παιδί μου καὶ γίνωμαι
Χριστιανή . . . βαπτίζομαι». (10)

Ψυχία ὄλ' αὐτὰ τῆς κρητικῆς δράσεως τοῦ Κοντυλάκη, ἀξιο-
πρόσεχτα γιὰ τὸ μελετητὴ, ὅπως ἀξιόλογες θὰ 'ναὶ κι' αἱ ἀντα-
ποκρίσεις του γιὰ τὰ γεγονότ' αὐτὰ τοῦ 97 στὲς 'Αθηναϊκὲς
ἐφημερίδες, ὄχι γιὰ τὴν ἀξία τους τῆ λογοτεχνικῆ, πού μπορεῖ
καὶ νὰ 'ναὶ ἀνύπαρκτη, ὅσο γιὰ τὴν εὐθυκρισία κι' ἀξιοπιστία
τοῦ αὐτόπτη, ἔμπειρου καὶ σπινθηροβόλου συγγραφέα.

Χανιά, Μάϊος 1937

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

(10) Δεσφ. 6.66